



Jan IV, katholieke Bergse held

Door Joey Spijkers

Dank dat u allen vanmiddag hier aanwezig bent, en dank dat we nogmaals over Jan IV van Bergen mogen spreken. Omdat we vandaag te gast zijn in de Sint-Gertrudiskerk, leek het me toepasselijk om te spreken over het snijvlak van geschiedschrijving, lokale identiteit en de rooms-katholieke kerk.

Er is helaas geen tijd om uitgebreid over de positie van Jan IV in de nationale geschiedschrijving te plaatsen ¹). Hier moet ik volstaan met de opmerking dat de adel in de negentiende eeuw niet paste bij het Nederlandse zelfbeeld van een burgervolk, en Jan bij uitstek werd gezien als een laks en egoïstisch figuur.

Zijn belangrijkste eigenschap was zijn stand. Woonplaats maakte niet zoveel uit – de adel was toch mobiel – en ook religie maakte weinig uit, want edellieden waren toch te werelds om echt vroom te zijn, katholiek dan wel protestants.

Hoewel Jan IV altijd een bescheiden plekje had in de nationale geschiedschrijving, heeft hij het in Bergen op Zoom steeds moeten afleggen tegenover zijn overgrootvader, Jan II, bijgenaamd ‘metten Lippen’.

In 1809 roofde de militair chirurgijn de schedel van het lijk waarvan hij dacht dat het aan Jan metten Lippen toebehoorde uit de grafkelder in het Markiezenhof. Zoals wij nog altijd spreken van een talenknobbel, hoopte het hoofd van de Geneeskundige Dienst een ‘libido-knobbel’ te vinden bij de heer die vijftig bastaarden had verwekt.

¹ Zie daarvoor de [wiki pagina over Jan IV](#)



Heer Jan met de lippen is hier
geschilderd naar 't leven zeer fier.
Had vijftich kinders; 't was 's mans getier.
Sterft 't jaar duuzend vierhonderd negentig
vier.

*Paneel en schilderij in Markiezenhof
collectie*

Voor nadere toelichting zie [AJL de Roock;](#)
[Jan II, zijn bastaarden](#) in Tijdschrift voor
Noordbrabantse geschiedenis 1885.

In 1829 werd De Maagd ingewijd als katholieke kerk. De parochie kreeg het stoffelijk overschot van de heren en markiezen cadeau. De militaire en civiele ambtenaren van de stad, samen met de Hervormde en Lutherse geestelijken droegen de lijkkasten over aan de pastoor. Sinds een kleine twee eeuwen zijn de heren en vrouwen dus niet meer eigendom van de overheid of van alle Bergenaren, maar van de katholieke gemeenschap.

De Staatscourant die verslag deed van deze gebeurtenis, noemde de familie echter de 'graven van der Lippe'. De bijnaam van Jan II werd inmiddels voor de familienaam aangezien.

BINNENLANDSCHE BERIGTEN.

Op den 23sten September van dit jaar is het nieuwe kerkgebouw, hetwelk met hulp van een zeer aanzienlijken onderstand van 's Konings wege, voor de Roomsche-Katholijke gemeente te Bergen op Zoom, gesticht is geworden, plegtig ingewijd. Nadat deze inwijding had plaats gehad, heeft men aldaar ook aan 's Konings uirdrukkelijke begeerte voldaan, volgens welke de stoffelijke overblijfselen der *Graven van der Lippe*, die in vroeger tijd te Bergen op Zoom geregeerd hebben, en welker gebeente aldaar in eene der kelders van het voormalig Markiezen- of Prinsen-hof rustte (dat thans tot eene kazerne ingerigt is), naar dit nieuwe kerkgebouw overgebracht moesten worden. Dit heeft den 28sten October jl. plaats gehad.

De leden der Regering benevens den Kommandant der stad, de geestelijken der Hervormde en Luthersche gemeenten, de verder daartoe uitgenoodigde ambtenaren; de Officieren der Schutterij en der bezetting begaven zich des morgens half tien ure, in plegtigen optogt, onder het gelui der klokken, en voorafgegaan door treurmuzijk, van het stadhuis, naar het gewezen Prinsenhof; aldaar werden de stoffelijke overblijfselen der genoemde Graven, in eene looden kist, met een sterk houten bekleedsel omgeven, gelegd, en door twaalf onder-officieren van de schutterij en de bezetting naar de lijkkoets gedragen, waarin dezelve naar de kerk werden overgebracht, wordende de slippen van het kleed door vier leden van den stedelijken Raad gedragen; terwijl de optogt door een deel voetvolk geopend en besloten werd.

Aan de kerk werd de trein door den Pastoor met zijne beide Kapellanen ontvangen en binnengeleid; welke vervolgens eene plegtige lijkdienst deden, na het verrigten waarvan de kist in een daartoe opzettelijk vervaardigden grafkelder, aan den voet van het Hoogaltaar, ter aarde besteld werd.

Fragment uit de [Staatscourant van 5 november 1829](#)

Tenslotte: in 1864 bestelde de gemeente van Gerard van Genk een schilderij van het sterfbed van Jan II, dat u wellicht kent uit het Markiezenhof. De keuze om juist diens overlijden uit te beelden, is

wellicht ingegeven door het feit dat het zo erg makkelijk was om er katholieke iconografie in te verwerken. De opvolger, Jan III, en Cornelis van Zevenbergen, zijn in een hoekje weggemoffeld – de bisschop, Hendrik, is de trots van de familie.



[Sterfbed van Jan II](#) door Gerard van Genk, 1864

Zo stond het er dus voor met Jan IV aan het eind van de negentiende eeuw: landelijk bepaald niet populair en lokaal geheel over het hoofd gezien omdat de vijftig bastaarden van zijn voorouder meer tot de verbeelding spraken.

Maar: de provincie begon zich te interesseren in haar geschiedenis. In 1894 richtten de gebroeders Juten in Bergen op Zoom het tijdschrift Taxandria op. Hoewel een oproep werd gedaan aan alle geestelijken

om mee te werken, vliegen de jezuiten en minderbroeders je in de auteurslijsten om de oren. Hoofdredacteur Willem Juten zou een jaar later ook het katholieke dagblad De Avondster oprichten en in 1913 namens de katholieken de Tweede Kamer ingaan als vertegenwoordiger van het district Bergen op Zoom.

In het West-Brabants archief vond ik deze tekening van Jan IV gemaakt door een lid van de familie Juten. Het is me niet helemaal duidelijk of de signatuur nu het jaar '85 of '35 aangeeft, maar het zou een jeugdwerk van deze Willem Juten kunnen zijn, die als redacteur van Taxandria verdienstelijk wapenschilden tekende.

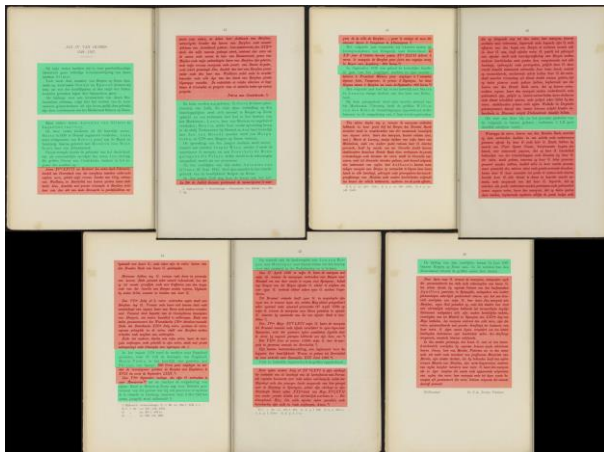
In 1901 volgde jongere broer Gerard Juten, die priester was, in de redactie. Vooral na zijn benoeming tot pastoor in Willemstad had hij meer dan

genoeg tijd om Taxandria vol te schrijven. In 1922 publiceerde hij een artikeltje met de titel '[Jan IV van Glimes](#)'.

Om een beeld te geven van het niveau van Taxandria in 1922, heb ik wat markeringen aangebracht op de zeven pagina's die het artikel telt. Het groen geeft de eigen woorden van pastoor Juten aan; alles in het rood is een transcriptie van de bronnen.



Een archivaris beschreef later het ‘brokkelig karakter’ van Taxandria, ‘*vol fragmenten, bronnen-publicaties en half afgewerkte studies*’, waarbij syntheses ver in de minderheid waren. Dit artikel van pastoor Juten is er een mooi voorbeeld van:



Het artikel in Taxandria 1922 over Jan IV met groene markering van de eigen tekst van de auteur

alleen feiten, geen verhaal. Maar, en dat is belangrijk om te benadrukken, dit is wel het begin: de eerste geschiedkundige tekst die er is geschreven over Jan IV met behulp van Bergs archiefmateriaal, en het is nog geen honderd jaar geleden.

Het volgende hoofdstuk wordt geschreven door twee jeugdvrienden die de meeste Bergenaren wel zullen kennen: Korneel Sloomans en Willem Asselbergs, beter bekend onder het pseudoniem [Anton van Duinkerken](#).



Sloomans werd in 1930 benoemd tot eerste archivaris van de stad en schreef in 1932 samen met Jean Kleijntjens – een dolende jezuïtische geschiedkundige – het boek ‘[De Hervorming te Bergen op Zoom](#)’, dat

de periode tijdens en na het leven van Jan IV beschreef. De vervolging van andersdenkenden in Bergen op Zoom staat centraal. Net als het artikeltje van Juten is dit in de eerste plaats een publicatie en opsomming van bronmateriaal, maar dan wel vele malen groter.

Het volgende jaar (1933) werd de dichter Anton van Duinkerken gevraagd voor het boek "[Trouw aan Oranje](#)", ter gelegenheid van de vijftiende verjaardag van prinses Juliana een bijdrage te schrijven. Het doel was om over de trouw van de katholieke Brabanders te vertellen. Het werd de [Ballade van Jan van Glymes](#) ²). In het gedicht spreekt Jan IV tegen zijn tijdgenoten, maar de tekst zegt meer over de katholieke identiteit in de twintigste eeuw dan in de zestiende. Het hoofdthema is het betoog van de markies dat het niet tegenstrijdig is om zowel trouw te zijn aan de katholieke kerk als aan Nederland. Als subthema's mogen we aanstippen dat:

- * Jan voorzag dat zijn tijdgenoten hier de wijsheid nog niet van inzagen en dat hij op erkenning van latere generaties zou moeten rekenen; en
- * het idee dat zijn politieke houding daarom niet halfslachtig maar juist heldhaftig was.

In de titel van het werk stond Jans sterfdatum foutief vermeld als 21 juli 1566 ³). In een bijdrage in de (natuurlijk katholieke) krant [De Tijd](#) schreef hij een bijdrage om het misverstand te corrigeren. De bijdrage is echter vooral een excuus om wederom de loftrumpet over Jan IV te steken. Maar als we goed kijken naar het portret van Jan IV dat daar is opgenomen... zien we er het sterfjaar 1576 bij staan. Daarmee is de fout dus verergerd van 11 maanden naar 9 jaar.

² [Hart van Brabant, gedichtenbundel door Anton van Duinkerken 1936](#), pag 9.

³ In de hierboven weergegeven verwijzing naar de ballade (Ons Volk, 1941) ontbreekt deze echter.

Ondanks de fout in de datering (die in latere publicaties niet meer is weergegeven) sprak het gedicht wel tot de verbeelding. Sloomans schreef later dat Van Duinkerken in [zijn verzet tegen het nazisme](#) 'het betoog praktiseerde dat hij Jan van Glymes in de mond legde'. Ook anderen adopteerden het: Leo van Egeraat won in 1942 een wedstrijd in welsprekendheid met zijn voordracht van dit gedicht en gaf de bezetter hiermee een steek onder water die de goede verstaander had kunnen begrijpen. Ook het [Weekblad voor Dongen](#) ⁴) maakte na de bevrijding dankbaar gebruik van Van Duinkerken: juist die dubbele loyaliteit die Jan IV ook had, maakte de Brabanders betrouwbaar: een loyaliteit tegenover de staat alleen had immers tot het nazisme geleid. In de naoorlogse jaren verscheen hij ook op een schilderij van Fons Gieles (zie ook de website [Anton van Duinkerken Nu!](#)) en aan de muur van het rooms-katholieke Mollerlyceum.



[De dood van Jan IV van Glymes](#)

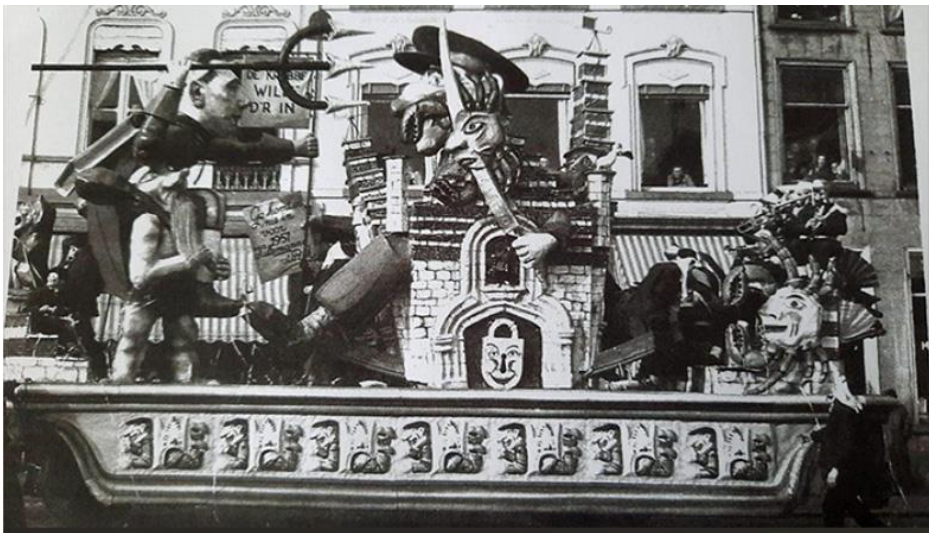
Fons Gieles, 1959

⁴ Brabant en Oranje, [Weekblad voor Dongen, No 29, 26 mei 1945, pag 1/2](#)

Korneel Sloomans gebruikte zijn tijd in de oorlog om een boek te schrijven: het monumentale '[Jan metten Lippen, zijn familie en zijn stad](#)'. De titel is misleidend: blijkbaar deed de naam van Jan II het nog altijd beter om een boek te promoten, maar qua aantal pagina's deed deze heer duidelijk onder voor Jan III en ook onze Jan IV heeft er net iets meer ruimte gekregen. Dat de stad in de titel wordt vermeld, is wél toepasselijk. Omdat Sloomans de archieven goed kende, wist hij de stedelijke geschiedenis met die van de heren en markiezen te verweven.

In het gedicht van de kosmopolitische Van Duinkerken sprak Jan alleen over Brabant en Nederland, maar in het geschiedwerk van Sloomans werd hij onlosmakelijk verbonden met Bergen op Zoom.

De laatste zin van het boek is dan ook gericht aan de Bergenaren: de hoop dat zij het woonpaleis van de Glymes, het Markiezenhof, mogen bewaren en weer in bezit mogen nemen. Deze hoop werd uiteindelijk vergezeld van een stevige lobbycampagne.



[De krabbe wille d'r in](#); vastenavondwagen 1955 van Ut Gaspitje

Op deze Vastenavondwagen is het Sloopmans die met de tekst *De krabbe wille d'r in* voor de deur van het gebouw staat. Met succes, natuurlijk, want het Markiezenhof is weer in handen van de gemeente gekomen en gerestaureerd ⁵). Aan het eind van dat proces schonk Korneel Sloopmans de deurnaald waarin Johannes de Evangelist is gebeeldhouwd. Wie de Bergse geschiedenis wil bezoeken, moet langs de patroonheilige van de heren Jan.

Eerder in dit verhaal vertelde ik hoe het stoffelijk overschot van de heren en vrouwen van Bergen op Zoom – of wat daar nog van over was – waren overgebracht naar de Kerk van de Heilige Maagd Maria-Tenhemelopneming. Aan dat verblijf kwam een einde in 1987, toen de gemeente deze Sint-Gertrudiskerk in eigendom nam en twee gefuseerde katholieke parochies er de hoofdgebruiker van werden. De Heilige Maagdkerk was daarom overbodig geworden en werd herbestemd tot theater.

Tijdens de verbouwing werden de botten van de oude markiezen tot ieders verbazing weer teruggevonden; ze waren in de tussentijd immers met honderd kubieke meter zand bedekt en een eerdere speurtocht met metaaldetectors had geen resultaat opgeleverd. De burgemeester bepaalde dat de overblijfselen maar het best met zo min mogelijk rumoer op een vrijdagochtend overgebracht konden worden naar de Sint-Gertrudiskerk. Er werd nog wel een gebed uitgesproken, maar publiek was er niet bij.

Daarin had de burgemeester zich verkeken op het enthousiasme van de Bergenaren. De stichting Glymes werd opgericht om geld in te zamelen voor een grafmonument dat een jaar later werd geplaatst. Op

⁵ Zie hiervoor ook *Leven en werken van Korneel Sloopmans* door Irene van Kemenade in [Waterschans 2014/1 pag 31 ev](#)

deze gelegenheid sprak ook [Hugo de Schepper](#) – van de katholieke universiteit Nijmegen, natuurlijk -- een lezing uit.

Maar dit monument werd ontworpen door de secretaris van de stichting Glymes, Nic Grosfeld. Omdat hij al jaren onderzoek deed naar Jan IV, is het toch een beetje een Jan IV-monument geworden. De vorm werd door Nic en door Willem van Ham in een artikeltje in de [Waterschans 1990/1](#) uitgelegd: “Opvallend is de schuin-afgehakte bovenkant van de zuil. Dat symboliseert het onverwachte einde van het geslacht Glymes in 1576 door de dood van Jan IV in Spanje.”

De oplettende meelezer ziet hier wellicht ook een fout: Nic en Willem hebben zich (ook) vergist in het sterfjaar.

Daarmee is de cirkel van mijn verhaal rond.

Toen tweehonderd jaar geleden het stoffelijk overschot werd overgedragen aan de katholieke gemeenschap, adopteerde de Kerk ook het idee van de Glymes als identiteitsgevers.

Tenslotte

Ik hoop te hebben laten zien dat geschiedenis niet neutraal is, en dat het verschil maakt wie haar opschrijft. Voor Jan IV waren dat pastoors



Monument in de zuidbeuk van de Gertrudiskerk naar een ontwerp van Nic Grosfeld

en jezuiten, de dichter die de Vastenavond inspireerde, de archivaris die de Maria-Ommegang opzette.

Ik zei aan het begin, dat het in de landelijke geschiedenis niet uitmaakt wat de religie van een edelman was, want geen was vroom – maar Anton van Duinkerken maakte Jan IV katholiek. Het maakte niet uit waar een edelman vandaan kwam, want Brabanders leefden zoals Hollanders of Henegouwers – maar Korneel Sloomans maakte van Jan IV een Bergenaar.

Eigenlijk weten we ook niet of de botten van Jan IV zich tussen de stoffelijk resten bevinden die naar de diverse locaties in Bergen op Zoom zijn rondgesjouwd, maar Nic Grosfeld heeft er een monument voor Jan IV op geplaatst. Zo vonden katholieke emancipatie en lokale identiteit een vruchtbaar figuur in Jan IV.

In 1988 eindigde een cirkel met de herbegraving, maar er begon ook een nieuwe die vorig jaar is rondgekomen – want Nic Grosfeld, Willem van Ham en Hugo de Schepper hebben alle drie een bijdrage geleverd aan de artikelenbundel die we vorig jaar hebben mogen publiceren. En er is nóg een traditie die wordt voortgezet, want wat zien we als we op de eerste pagina van de inleiding kijken? Juist ja. De sterfdatum is wéér verkeerd. Wie is ditmaal de schuldige? Jawel hoor, uw spreker. Sommige dingen veranderen nooit.

Dankuwel,

Joey Spijkers